

Fremskrittets tro og fremskrittshåp.

Av professor EILIV SKARD

21-01-042

For noen år siden, under krigen, kom der ut en bok som hadde titelen «Gullalderdrøm og utviklingstro». Det var en stor bok og en lærd bok, forfatteren fikk med all honnør den filosofiske doktorgrad. Men det emnet han drøftet, det var ikke bare av interesse for spesialister; det var selve fremskrittstanken i europeisk åndsliv, håpet om en bedre tid, drømmen om gullalderen — i alle dens skiftende former.

Drømmen om bedre tider har alltid levd på jorden, håpe gjør vi mennesker alle dager, kanskje mest når de ytre forhold er tunge og trykkende. Men det som har dominert i europeisk åndsliv i de siste menneskealdrene, la oss si frem til 1914, det var mer enn et håp, det var en fremskrittstro av nesten religiøs art. Dikterne forkynte den med triumferende jubel; vitenskapsmenn søkte å underbygge den og gjøre troen til visshet. Var noe sikkert, så var det utviklingens lov gjennom alt levende; var noen linje klar i historien, så var det fremskrittets festlig stigende kurve.

Vi trenger bare å minne om disse trekk for å vite at slik tenker vi ikke lenger. Det er skjedd et omslag i vår tankegang, så dyptgående at vi neppe helt ut kan forstå det før vi får det mer på avstand. Skal vi i dag prøve å få tak i hva som er foregått, da må vi først prøve å bli klar over hva fremskrittstroen i sin klassiske form gikk ut på og hva den støttet seg til. Og vi må bli klar over hva det er for nye erfaringer som så avgjørende har forandret vårt syn på historie og kultur.

1.

La oss da et øyeblikk se på det kultur- og historiesyn som var dominerende i vår kulturkrets — like frem til den dag da den første verdenskrig løst den serie av jordskjelv som nå i en menneskealder har rystet hele kloden.

Den generasjon som opplevde året 1914, den var — selvfølgelig — mennesker med mange slags tro og mange slags vantro. Men felles var troen på fremskrittet. Den var noe selvfølgelig, den var det moderne menneskes *credo*. Man talte om fremskritt, eller man talte om utvikling, i virkeligheten mente man det samme. Og denne tro syntes å være solid forankret i kjensgjerninger. Vi hadde meget å henvise til: vi hadde sett den første automobil, vi så det første fly lette — århundrers drømmer ble oppfylt —, og så kom hele rekken av tekniske vidunderer. Og ikke bare det: de tekniske fremskritt

fant en anvendelse som på mange vis gjorde hele livet lysere og lettere, en kan tenke på forbedringene i hygiene, i boliger og på arbeidsplasser. Der ble stadig fler skoler og forskningsinstitutter; avisene gjennomgikk en rivende utvikling, en menneskealder betegnet her en revolusjon. Livet fikk et preg av stigende komfort, stigende opplysning — og stigende humanitet; vi kan bare tenke på rettsvesen og fengselsvesen. Så var det da helt naturlig at man tenkte og trodde — og stundom sa — at menneskene selv ble bedre, mildere, humanere: også på det moralske område gjaldt utviklingens og fremskrittets lov.

Kulturens byggverk syntes å stå så trygt, på faste fundamenter. Nutidskulturen var seg selv nok. Vi leste historie, ikke fordi vi syntes vi hadde bruk for den, for hva skulle vi egentlig lære av en fortid som vi så grundig hadde distansert? — vi leste historie fordi den så klart syntes å demonstrere for oss den fremskrittets stigende linje som vi så gjerne ville se, fordi historien først egentlig lærte oss hvor langt vi var nådd og hvor høyt vi var steget — når vi f. eks. så tilbake på det vi kalte den mørke middelalder, med sine fangehull og sine torturkamre og alt det andre som aldri, aldri skulle komme tilbake. Kulturens byggverk stod så trygt: en stor historiker slo fast at den moderne kultur aldri kan gå til grunne fordi der ikke lenger eksisterer barbarer som kan knuse den.

2.

Den utmerkede lærde ante ikke at disse barbarene bodde midt i Europa. Han ante ikke at europeere kan bli villmenn, og at kulturen kan vende seg mot seg selv.

Vi har fått se det. Hele denne optimistiske tro — den er skjønner, men den er ikke vår. Vi trenger ikke si mange ord om de begivenheter som har bevirket omslaget, vi har dem i så altfor friskt minne. Det er som om en fantastisk kjempefilm begynner å rulle når vi prøver å tenke på det som er skjedd siden den sommerdagen 1914 da en stor engelsk statsmann sa de ordene: Nu slukkes lysene utover Europa, og de vil ikke bli tendt igjen i vår generasjon.

Vi har ikke stort igjen av det 19. århundres lyse tro. Jeg spurte for en tid siden en gruppe studenter: er det slik med dere som det var med oss, i min studietid, at troen på et naturnødvendig, jevnt fremskritt er noe selvfølgelig? Der ble svart: Nei!

Vi har hørt ordet fremskritt brukt meget flittig av den eldre generasjon, men vår egen erfaring har ikke kunnet gi oss noen tro på dette begrepet. Nu er det alltid en billig fornøyelse å håne en illusjon som brast — det kan vi la være med. Enda mindre skal vi være urettferdige mot fortiden og glemme eller fornekte de store fremskritt som faktisk ble gjort i det 19. århundre, vi kan bare tenke på den humanisering av livet som er det siste århundres uvisnelige ære. Fremdeles skal vi huske at tanken om en stadig utvikling kan bli stående fordi om fremskrittstanken rokkes. Og aller minst skal vi lyse av land evnen til å håpe — den billige skepsis har vi sannelig nok av. Men at fremskritt er noe som går av seg selv, det skal vi holde opp med å tro.

Tanken om det automatiske fremskritt var tåpelig. Kulturarbeide er ikke å kjøre bil på en autostrada, det er nærmere det å dra et lass oppfor en bratt bakke, med stadig fare for at det kan rutsje nedfor igjen — og vi har sett at det kan gå uhyggelig raskt nedover! Kulturarbeide — det minner om den jyske bondes seige kamp mot sanden på heden: hvis forsvaret, hvis den stadige plantning og dyrking holder opp, da er sanden herre over feltet på en — to — tre. Vi hadde glemt at fremskritt koster, men det var fordi vi hadde forstirret oss på det tekniske fremskritt: det er sant at den som konstruerer en ny og bedre bilmodell, blir millionær, men det er også sant at den mann som først hevdet tankens uavkortede frihet i Europa, han måtte tømme giftbegeret, og den mann som først sa: Elsk eders fiender! han endte sit liv på et kors. De viktigste fremskritt i menneskehetens historie — de er i sannhet ikke noe en får gratis.

Det er også noe annet vi har lært — en enda bitrere lærdom. Vi har lært noe om det ondes makt — det fysiske onde og det moralske onde. Carlyle lot sin tids fremskrittsoptimister høre at de overså den rolle djevelen spiller i verden; her skulle vår generasjon i sannhet få gjøre erfaringer. Kulturarbeide er bl. a. et arbeide mot onde makter — i oss og omkring oss, og de maktene er sterkere enn vi ante. Selve vårt menneskesyn er blitt mørkere, dystre. Vi trodde — og tidligere tiders psykologi ga oss rett til det, såvidt jeg kan forstå — vi trodde at mennesket først og fremst var et fornuftvesen, og et vesen med edle tilbøyeligheter. Det er andre toner vi har hørt i den siste mannsalderen: mennesket er en bundt av drifter, irrasjonale og ustyrlike; det vi kaller kultur og moral, er bare en ferniss som slår revner så snart elementærmaktene rører på seg. Sant eller ikke sant, dette dystre synet har erobret vår tankegang. Og to verdenskriger har levert en drastisk kommentar.

3.

Det er ikke bare det at vi har mistet gammel tro. Vi har, som allerede antydnet, vunnet ny erkjenne-

se. Vi har her hjemme i de siste årene lært å forstå en ting: de virkelig umistelige verdiene, de som vi må måle fremskrittet med, de er av åndelig art: det er frihet og sannhet, rett og humanitet. Vi har lært å vurdere dem uendelig meget høyere enn før. Og vi har kommet til å forstå at disse verdiene dypest sett er moralske verdier, så er de ikke og kan aldri komme til å bli en eiendom som vi engang for alle har sikret oss. Det er ingen ytre fremskritt som skaper dem automatisk, og der fins ingen teknikk som gir noen garanti for at de bevares. Men da blir den tekniske utvikling en ubrukelig målestokk for virkelig fremskritt. At en høy teknikk og den komfort den kan skape, ikke alene kan gjøre mennesker lykkelige, er noe som alle moralister har sagt oss alle dager; men i dag er det noe mer som må sies: de tekniske fremskritt betyr en dødelig fare for menneskeheten såsant de ikke styres og kontrolleres av en moralsk vilje. Noen hver har saktens i det siste tumlet med det tankeeksperiment: hva om krigsteknikkens siste vidunder var blitt oppfunnet litt før — og av de moralsk defekte individer som hersket i det tredje rike. . . . .

Nettopp diskusjonen omkring atombomben har klart vist oss hvor forandret vårt syn på fremskrittet er, hvor fjernt vi er kommet fra all optimisme. Det nye vidunder kastet mørke skygger: en kjent skandinavisk publisist skrev for noen tid siden en artikkel hvor han hevdet at atombomben synes å bety den kollektive dødsdom over menneskeheten — dødsdommen er felt, den bare venter på å settes i verk.

Sikkert er det: teknikk er i og for seg noe moralsk nøytralt, noe som kan brukes både til godt og vondt. Et fly kan frakte bomber eller fredelige passasjerer, den samme kraft kan brukes til å drive en tank eller en plog. Slik er det jo også med vår fornuft, den som har skapt teknikken. Den tåpelige diskusjonen om fornuften, *pro* og *contra*, kunne trygt innstilles; selvfølgelig er ikke fornuften alene nok, det spørres jo hvordan den brukes, hvilke formål den tjener. Vår fornuft arbeider med det den settes til, den kan tjene de laveste lyster og den utemmede egoisme — eller den kan adlyde en moralsk vilje som har menneskenes beste til formål.

Og det er denne moralske vilje vi i dag spør etter — midt oppe i alt vårt skrekkinnjagende tekniske utstyr.

4.

Menneskene er utstyrt med meget farligere maktmidler enn de før hadde. Og menneskene er meget hensynsløse til å bruke dem enn vi før ante. Det er de siste års dystre lære.

Vi vil ha et sant demokratisk rettssamfunn. Og vi ønsker fred mellom frie nasjoner. Det er idealer

som er større og vanskeligere å realisere enn vi trodde. Vi hadde så smått begynt å innbille oss at demokratiet var den naturlige statsform — bare fordi det var vanlig i Europa i de siste hundre år. Men allerede de gamle grekere visste at demokrati er den vanskeligste av alle statsformer, for demokratiet krever den høyeste moral. Vi hadde også i de gode gamle dager en viss tro på at vi var kommet til en varig og selvfølgelig fredstilstand, slik skulle det være heretter — det var det naturlige. Allerede de gamle grekere visste at alles krig mot alle er en sørgelig naturlig normaltilstand mellom folkene.

For demokratiets og fredens fremtid er vår moralske standard det avgjørende. Og her er det et par ting vi skal huske på. Vi har her i landet i krigens år erfart at den demokratiske mål som vi kunne samles om i kampen mot nazismen, den var ikke noe som hang i luften, den hadde dyp sammenheng med historien, den var sterk fordi den hadde tradisjon: selve vår demokratiske tankegang i statslivet var 100 år gammel, og den hadde sammenheng med meget eldre kristne idealer — rett og sannhet og respekt for menneskeverd. Vi fikk kraft fra tradisjon og historie, men det må nødvendigvis komme til å forandre vårt syn på historie og tradisjon. Vi tror ikke lenger at vi står så høyt over tidligere tider i virkelig kultur: ingen kan være i tvil om at humanitet og respekt for menneskeliv var sterkere i Europa for 100 år siden enn i dag. Der er sagt grunnleggende ting som vi aldri kommer forbi, av mennesker som levde for 2000 år siden og hverken kjente elevator eller kjøleskap. Vi innbiller oss ikke lenger at vår kultur står trygt på sine egne verdier, vi må vel heller spørre: Hva har vi som vi ikke har fått — fått av historien? De siste årene har lært oss en ny ærbødighet for mange gamle idealer og verdier som vi hadde vent oss til å se på med skepsis: hvor var ikke tanken om troskap mot konge og fedreland blitt avbleket — og hvor hadde den ikke likevel kraft til å reise et folk til kamp på liv og død! Det 19. århundre hadde stor historisk interesse, men ikke virkelig ærbødighet for historien. Vi trenger å gjenreise ærbødigheten for historie og tradisjon.

Men den moralske livsinnstilling er noe mer enn dette. Den er først og fremst menneskers frivillige tilslutning til bud som står over våre lyster og luner. Her spørres det om et stort anlagt og realistisk anlagt oppdragelsesarbeide, til demokrati og til fredsvilje. Vi må tilegne oss et realistisk syn på men-

nesket — enten det stemmer eller ikke med pedagogiske ønskedrømmer: vi må være klar over den avgrunn av ondskap som er i mennesket og de farlige og demoniske krefter som ligger i oss — og som skal nådeløst bekjempes. Her så antikkens mennesker ofte klarere enn vi. De var ikke i tvil om at fremskritt beror på menneskets indre, menneskets karakter. Og de var ikke i vil om at all oppdragelses oppgave er å forme og prege denne karakter etter de høyeste mønstre. Vår verdens fremtid beror på det, om oppdragelsen evner å skape en ny mennesketype med den sant demokratiske innstilling, med den ekte fredsinnstilling — med den uselviskhet og saklighet og vilje til rettferdighet som her kreves. Da må skolen uten reservasjon gå inn for sin etiske oppgave og vite at hvis den forsømmes, da er dens verk mislykket. Og da må de humane fag komme på første plass — de fag som lærer oss om hva mennesket er og hva mennesket skal være.

5.

Tror vi på at denne oppgaven kan løses?

Da dokumentet om Japans kapitulasjon ble undertegnet, sa general Mac Arthur noen ord som det kan være verdt å minne om. Han nevnte det fryktelige våpen som hadde ført den annen verdenskrig til avslutning. Og der var ingen begeistring i hans ord — tvertimot: Vi har hatt den siste chance. Hvis vi ikke nu finner et bedre og rettferdigere system, vil dommedag stå for døren. Problemet er i grunnen religiøst, og omfatter en åndelig forbedring og *gjenfødelse* av menneskets karakter.

Mac Arthur er ikke den første som har pekt på misforholdet mellom vår høye evne i teknikk og vår lave moral i statslivet og mellomfolkelige forhold. Det er mange før ham som har sagt at herredømmet over naturkreftene må følges av et etisk fremskritt dersom vi ikke skal gå til grunne ved våre egne maskiner. Men tanken er kanskje ikke ofte uttrykt i så alvorlige ord og med et så uhyggelig perspektiv. Og det er vel ikke ofte at en mann har talt med slik autoritet om verdens fremtidsutsikter. Det får sies at Mac Arthur vet hva han taler om.

Og det spørsmålet som blir sittende igjen, er da dette: hvor kan menneskeheten få hjelp og kraft til en slik moralsk forbedring? Mac Arthur brukte ordet *gjenfødelse*. Det forekommer meg at i det ordet ligger svaret på problemet.